

**ФАЛЕРИСТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.
(із фондів Інституту досліджень бібліотечних мистецьких
ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки
України імені В. Стефаника)**

Роман Голій

молодший науковий співробітник відділу наукових досліджень спеціальних видів документів Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів ЛННБ України ім. В. Стефаника, канд. іст. наук

Подано загальну характеристику фалеристичних пам'яток другої половини ХХ ст., які зберігаються у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника. Висвітлено процес комплектування збірки та здійснено огляд основних тематичних груп.

Ключові слова: фалеристика, відзнаки, мистецькі фонди.

The article deals with the general characteristic of the fund of phaleristics (second half of the XX century) of Lviv National Scientific Library of Ukraine named after V. Stefanyk. Special attention is paid to the process of completing the collection and implemented the review of the main thematic groups.

Keywords: phaleristics, badges, art funds.

Подана обшая характеристика фалеристики второй половины ХХ в., хранящейся во Львовской национальной научной библиотеке Украины имени В. Стефаника. Освещен процесс комплектования коллекции и сделано обозрение основных тематических групп.

Ключевые слова: фалеристика, значки, художественные фонды.

Фалеристичні пам'ятки — медалі, ордени, значки та інші відзнаки, які вивчає допоміжна історична дисципліна фалеристика (від лат. phalerae — металеві прикраси, нагороди). На сьогодні в Інституті досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника зберігається понад 900 відзнак, об'єднаних у фалеристичний фонд. Більша частина цих пам'яток датується другою половиною ХХ ст.

Зокрема, збірка містить понад 350 відзнак, виготовлених в СРСР і в інших соціалістичних країнах. Окремі відзнаки радянського періоду можуть стати досить інформативним джерелом для істориків

та мистецтвознавців, хоча більшість із цих пам'яток не мають вагомої мистецької цінності.

Також у фонді бібліотеки зберігається близько 200 пам'яток української діаспори, які розкривають громадську, правозахисну і культурно-освітню діяльність українських громад у США і Канаді в 1950–1980-х рр. [1]. Крім того, у фонді представлено українську фалеристику кінця ХХ ст., але кількість відзнак 1990-х рр. на сьогодні у бібліотечній збірці незначна.

Процес комплектування фалеристики в академічній бібліотеці розпочався у 1957–1959 рр., коли приватні особи подарували десять відзнак. Проте реєстр нових надходжень почався у вересні 1961 р., й до нього не увійшли згадані вище відзнаки. Впродовж наступних десяти років до бібліотеки регулярно надходили тогочасні радянські відзнаки, зокрема ті, які виготовлялися у Львові. Наприкінці 1972 р. пам'яток було нараховано майже триста. Відтак, надходження фалеристики до бібліотеки призупинилося. Декілька відзнак було подаровано у 1973 р., одна пам'ятка передана у 1989 р. Про поповнення збірки у 1990-х роках відомостей не збереглося.

На початку ХХІ ст. бібліотеці передано на зберігання чималу фалеристичну колекцію відомого видавця, громадського діяча Мар'яна Коця. Його збірка переважно стосувалася української діаспори другої половини ХХ ст., проте містила також одинадцять відзнак, виготовлених на території колишнього СРСР.

У 2015 р. в Інституті досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника було виокремлено мистецький фонд, до якого увійшли всі наявні фалеристичні пам'ятки, та здійснено інвентаризацію відзнак. Це стало підґрунтям для введення збірки до мистецтвознавчого обігу та видання перших публікацій про фалеристичні пам'ятки бібліотеки [1; 2].

У 2016 р. вперше апробовано бібліотечний фонд фалеристики у виставковій діяльності Інституту, проведено семінар «Фалеристичні пам'ятки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника», зроблено загальний огляд фонду на геральдичній конференції (м. Львів). Розкриття фонду фалеристики посприяло новим надходженням відзнак. Впродовж 2015–2016 рр. працівники та читачі бібліотеки подарували ще 100 фалеристичних пам'яток, які датуються переважно другою половиною ХХ ст.

Серед фалеристичних пам'яток радянського періоду виділено такі групи: топоніми, персоналії, культура, природа, авіація, космонавтика, анімація, спорт, радянські медалі, політична агітація тощо. У бібліотеці представлено відзнаки колишніх радянських республік, а також соціалістичних держав-союзників СРСР: В'єтнаму, Німецької Демократичної Республіки, Польської Народної Республіки, Угорської народної республіки, Чехословацької Соціалістичної Республіки.

Однією з особливостей фалеристики СРСР є наявність значної кількості політично заангажованих відзнак. Повністю відмежувати «ідеологічні» та «неідеологічні» відзнаки складно. Тому цю особливість фалеристики другої половини ХХ ст. треба мати на увазі при кожному використанні та дослідженні згаданих відзнак.

Щоб відділити пам'ятки з вираженим комуністичним змістом від менш заполітизованої фалеристики, деякі тематичні групи поділено на підгрупи. Так, наприклад серед відзнак, виготовлених для вшанування конкретних осіб, виокремлено підгрупу «радянські політичні діячі» (відзнаки із зображенням партійних функціонерів) та підгрупу «персоналії» (в якій об'єднано пам'ятки з портретами діячів культури, письменників, композиторів тощо).

Ідеологічний підтекст особливо притаманний групам «радянські свята» (8 Березня, 1 Травня, 9 Травня, річниця більшовицького перевороту) та «політична агітація» (відзнаки комуністичної партії і громадських організацій, пов'язаних із нею; відзнаки із зображенням радянської військової техніки та комуністичною символікою). Безумовно, політизованими є й радянські державні нагороди, зокрема медалі, на яких зображено комуністичну символіку.

Ще однією особливістю фалеристичних пам'яток другої половини ХХ ст. є поширення туристичних відзнак із назвами населених пунктів (47 відзнак фонду, не враховуючи пам'яток, пов'язаних із Львовом). Серед цих відзнак у бібліотеці є пам'ятки Білорусі, Грузії, Естонії, Латвії, Литви, Молдови, Польщі, Росії, України, Чехії. Але майже половина з них мають радянську символіку. На радянських відзнаках із написом «Львів» або зображенням історико-культурних пам'яток міста (53 відзнаки фонду) комуністична символіка трапляється не так часто. Навіть фалеристичні пам'ятки із зображенням герба Львова не завжди містили комуністичну символіку, незважаючи на те, що 1967 р. затверджено

радянський варіант герба — червона брама на синьому тлі та серп і молот на середній вежі [3, с. 513].

Так, на відзнаці із гербом міста, яка надійшла до бібліотеки у 1967 р., комуністична символіка відсутня, а збережено українські національні барви (іл. 1): на жовтому тлі використано синю (знизу) та блакитну (зверху) емаль. На звороті пам'ятки два написи: «ЛМБМ» та «ЛЬВІВ». Ці сигнатури свідчать, що відзнаку було легально виготовлено у Львові на одному із державних підприємств. Показово, що на звороті відсутня ціна, на відміну від інших тогочасних львівських відзнак. Очевидно, пам'ятка не реалізовувалася у вільному продажі, а виготовлялася невеликими тиражами під окремі замовлення. У бібліотеці є два примірники цієї відзнаки, можливо, різного тиражу, але з однаковою сигнатурою.

Відомий дослідник української фалеристики Степан Пахолко згадує, що у роки його молодості така металева відзнака справді була популярна серед студентів, хоча дістати її було складно. Нагадаємо, що йдеться про 1967 р., коли вже затвердили радянський герб міста, а будь-яка антикомуністична пропаганда вважалася злочином. Отож факт використання згаданої фалеристичної пам'ятки у той час можна вважати виявом громадянської сміливості.

*Іл. 1. Відзнака
з гербом міста Львова
[1967], 17 × 15 мм, ФЛР 7*

Варто зазначити, що у фонді фалеристики є й інші радянські відзнаки 1960-х років, на яких зображено герб Львова без серпа і молота. Одна з них — також металева (але неемальована), виготовлена на тому ж підприємстві, що й синьо-жовто-голуба відзнака (іл. 2). Ще одна — з дерева, виконана технікою випалювання (іл. 3), на звороті містить відбиток із дврядковим написом: «Львівський лісгоспзаг / Ціна 40 коп.».

*Іл. 2. Відзнака
із стилізованим гербом
міста Львова
[1967], Ø 15 мм, ФЛР 12*

*Іл. 3. Відзнака
із стилізованим гербом
міста Львова
[1969], 19 × 15 мм, ФЛР 13*

До речі, використання дерева при виготовленні відзнак — ще одна особливість радянської фалеристики. У фонді бібліотеки зберігаються 14 дерев'яних пам'яток (виконаних технікою випалювання на підприємстві «Львівський лісгоспзаг»). Крім того, у тогочасній фалеристиці був поширеним такий незвичний матеріал, як дзеркало. Так, у бібліотечній збірці нараховано 41 радянську відзнаку, основою якої є скляна дзеркальна поверхня. Проте більшість радянських пам'яток — металеві, виготовлені методом штампування, карбування та емалювання.

Досить популярними у фалеристиці радянського періоду були відзнаки, присвячені видатним діячам культури. Так, у збірці бібліотеки зберігаються пам'ятки із зображенням Лариси Косач (Лесі Українки), М. Кропивницького, М. Лисенка, В. Стефаника, І. Франка,

Т. Шевченка, С. Крушельницької (іл. 4), Г. Сковороди (іл. 5). Водночас варто зазначити, що радянська фалеристика у цьому аспекті не була винятковою. Так, українських діячів культури було вшановано й у фалеристичних пам'ятках української діаспори [1, с. 720-721].

Іл. 4. С. Крушельницька [1972], Ø 23 мм, ФЛР 114

Іл. 5. До 250-ї річниці народження Г. Сковороди [1972], 31 × 16 мм, ФЛР 127

У бібліотеці зберігаються радянські відзнаки, виготовлені для популяризації Карпат та гуцульського етнокультурного регіону (іл. 6, 7). Окремі серії відзнак виготовлялися із зображенням кораблів, літаків та інших транспортних засобів. Поширеними були й дитячі відзнаки, із персонажами казок. Спортивну тематику мають 38 фалеристичних пам'яток, виготовлених у колишньому СРСР, а також три іноземні відзнаки, виготовлені в Німеччині, Польщі та Угорщині.

Іл. 6. Туристична відзнака [1972], 19 × 14 мм, ФЛР 251

Іл. 7. Туристична відзнака [1972], 19 × 14 мм, ФЛР 252

Окремо варто згадати дві пам'ятки, виготовлені для заходів, проведених українськими громадами на українських етнічних землях у Польщі і Словаччині: відзнака «Шляхами лемківських церков» 1985 р., виготовлена на замовлення Українського суспільно-культурного товариства (Польща), та вимпел зі Свята культури українців у Свиднику (Словаччина) 1989 р. Серед іноземних відзнак представлені також в'єтнамська відзнака з зображенням Хо Ши Міна, угорська відзнака «Kisz 1».

Особливо вишуканою є пам'ятка Першого всевітнього собору Духовної України (Коломия, 1990). Відзнака круглої форми, в центрі у колі зображено Богородицю з Дитям та 12 восьмикутних зірок (іл. 8). Гармонійність і висока духовність змісту цієї пам'ятки привертає увагу ще й тим, що її було виготовлено у час, коли ще формально існував СРСР. Цю пам'ятку можна назвати передвісником появи суверенної України та українського духовного відродження.

Іл. 8. Пам'ятка Першого всевітнього собору Духовної України у Коломії 1990 р. Ø 55 мм, ФЛР 556

До першого року незалежності належить кругла відзнака з написом «Дударик / за / Україну / і / Черновола / 1991», а також відзнака у формі синьо-жовтого прапора з портретом Т. Шевченка та написом:

«САМОСТІЙНІСТЬ УКРАЇНІ!» (іл. 9). Певну допомогу для виготовлення відзнак в Україні у той час надавала українська діаспора, зокрема вона сприяла появі значків із написом «РУХ» [1, с. 713].

Іл. 9. Відзнака у формі синьо-жовтого прапора з портретом Т. Шевченка [1990–1991], 26×16 мм, ФЛР 558

В Україні у перші роки незалежності пам'ятки із зображенням національної символіки виготовляли у видавництві гуманітарної літератури «Абрис». У збірці бібліотеки містяться дві відзнаки цього видавництва з Тризубом та чотири пам'ятки з написом українською або англійською мовами «Україна незалежна» та датою проголошення незалежності «24. VIII. 91» (іл. 10). Багатою на символічний зміст є відзнака 1993 р., виготовлена до 125-річчя «Просвіти»: у центрі пам'ятки зображено розгорнену книгу, над якою сходить сонце, перед книгою у центрі — Тризуб, обабіч якого — колоски (іл. 11).

Іл. 10. «Україна незалежна» 1992, Ø 18,5 мм, ФЛР 564

Іл. 11. До 125-річчя «Просвіти» [1993], Ø 23 мм, ФЛР 569

Наприкінці ХХ ст. у державній фалеристиці України, на жаль, ще продовжували використовувати радянські знаки і символи. Наприклад, медаль «Захиснику Вітчизни» 1999 р. має п'ятикутну колодку, подібну до колодок медалей СРСР. Радянську символіку зображали навіть на державних пам'ятках початку ХХІ ст. (медалі до 60-ліття та 65-ліття війни 1941–1945 рр.). Отож дуже слушним стало ухвалення Верховною Радою України закону про декомунізацію 2015 р. Адже пропаганда чи використання комуністичних символів — нонсенс для української держави, яка здобула суверенітет саме після ліквідації СРСР.

Таким чином, збірка фалеристики Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника містить значну кількість пам'яток, які можуть бути історичним джерелом для мистецтвознавчих та історичних досліджень. Основним напрямом подальшого опрацювання фонду може стати введення цих речових джерел до історико-мистецького обігу через видання каталогів та використання фалеристичних пам'яток у виставковій роботі бібліотеки.

1. *Голій Р.* Українська діаспора у фалеристичних пам'ятках (із фондів Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника) / *Роман Голій // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника : зб. наук. праць. — Вип. 7 (23). — С. 702-729.*
2. *Голій Р.* Фалеристичні пам'ятки ЛННБ України імені В. Стефаника: загальний огляд / *Роман Голій // Мистецька культура: історія, теорія, методологія : тези доповідей Міжнар. наук. конф. (Львів, 27 листоп. 2015 р.) / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, Ін-т досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів. — Львів, 2015. — С. 24-26.*
3. *Гречило А.* Герб міста Львова / *Андрій Гречило // Енциклопедія Львова. — Львів : Літопис, 2007. — Т. 1 : А-Г. — С. 511-514.*